

ПЕРІОДИЗАЦІЯ МУЗИЧНО-ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Володимир ЧЕРКАСОВ (Кіровоград)

У статті виділено чотири періоди розвитку музично-освітньої системи України в другій половині ХХ століття, пов'язані з реформуванням, перебудовою, модернізацією й інтеграцією до європейського освітнього товариства.

В статті виділено чотири періода розвитку музичально-образовательной системи в Україні во второй половине ХХ столетия, связанные с реформированием, перестройкой, модернизацией и интеграцией в европейскую систему сообщества.

Ключові слова: музично-освітня система, музика і спів, музичне мистецтво.

Постановка проблеми. Друга половина ХХ століття характеризується значними змінами в музично-освітніх процесах, які відбувалися на теренах України. Стрімкий розвиток політичної, соціальної та економічної сфер життя пов'язаний з відродженням промисловості, народного господарства, поліпшенням соціальних умов громадян, вимагав підвищення рівня освіченості молоді. Відкривалися восьмирічні й середні школи, які забезпечували всебічний розвиток особливості, були засобом морального, розумового, трудового, фізичного й естетичного виховання.

Усвідомлення історичного розвитку музичного виховання в масових загальноосвітніх навчальних закладах другої половини ХХ століття й запровадження музично-освітніх концепцій у практику роботи з учнями різних вікових груп уможливило здійснити періодизацію музично-освітньої системи й виділити чотири періоди її становлення і розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. У теорії й практиці музичної освіти сучасними науковцями Б.Бриліним, В.Дряпкією, Л.Коваль, Л.Масол, В.Орловим, О.Отич, Т.Рейзенкінд, О.Рудницькою, О.Щолоковою проведено глибокі дослідження теоретичних і методичних засад підготовки майбутніх учителів на музично-педагогічних факультетах вищих навчальних закладів.

Розвиток масового музичного виховання в різні історичні періоди досліджено та узагальнено провідними вітчизняними вченими О.Михайличенком, Г.Ніколаї, О.Олексюк, Г.Падалкою, О.Ростовським, Т.Танько, Л.Хлебниковою, К.Шамаєвою. Науковцями обгрунтовано закономірності, виявлено тенденції, проаналізовано зміст, основні засоби й підходи до становлення й удосконалення музично-освітньої системи, починаючи з давнини й закінчуючи сьогоденням.

Отже, незважаючи на те, що в наукових дослідженнях розкриваються всілякі аспекти становлення і розвитку музично-освітньої

системи в різні історичні періоди, деякі питання цієї проблеми не розв'язані або розв'язані частково. Це стосується, насамперед, дослідження процесу розвитку масового музичного виховання, підготовки педагогічних кадрів і запровадження нових концепцій у процесі реформування, перебудови, модернізації та інтеграції музично-освітньої системи в європейське освітнє товариство.

Метою дослідження є цілісний науковий аналіз і здійснення періодизації музично-освітньої системи в Україні в другій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. *Перший період* розвитку музично-освітньої системи охоплює 1945 – 1961 роки й характеризується як період відбудови та відновлення музично-освітньої системи, зруйнованої в період другої світової війни. Саме в цей час Радянська Україна значно розширила свої кордони, змінився склад населення (приєднання Західної України до складу СРСР), зросла політична й економічна вага держави на міжнародній арені.

У післявоєнний період і на початку 50-х років уроки музики і співів залишалися в початковій школі. За нестачею спеціалістів музичне виховання в молодших класах здійснювали вчителі, які значною мірою замінювали їх на уроки з інших предметів або дозволяли учням займатися самопідготовкою. У кращому разі розучували з голосу пісні, передбачені для проведення запланованих виховних заходів. Учителям дозволяли звільняти від хорового співу й роботи на уроці учнів, які співали фальшиво.

У середині 50-х років школи поповнилися молодими спеціалістами, які закінчили вищі навчальні заклади. На цей час учителів музики і співів готували на історичних і філологічних факультетах педагогічних інститутів. Студенти-випускники після закінчення навчання отримували дипломи вчителів історії з додатковою спеціальністю музика та російської мови з додатковою спеціальністю музика. Навчальним планом з фахової підготовки передбачалося оволодіння музичним інструментом, навичками диригування, студенти вивчали теорію й історію музики та методику музичного виховання, співали в хорі.

Другий період розвитку музично-освітньої системи охоплює 1962 – 1980 роки й характеризується як період реформ і створення системи музично-педагогічної освіти, спроможної забезпечити вчителями музики і співів восьмирічні та середні загальноосвітні

школи. Поштовхом для реформування музично-освітньої галузі стали рішення XXI з'їзду Комуністичної партії СРСР, на якому естетичне виховання розглядалося як важливий чинник формування духовності підростаючого покоління.

Починаючи з 1962 року, в різних регіонах України при педагогічних інститутах Дрогобича, Запоріжжя, Києва, Луганська, а пізніше Вінниці, Івано-Франківська, Кіровограда, Ніжина, Одеси, відкривалися музично-педагогічні відділення, які згодом переросли в самостійні музично-педагогічні факультети, де готували вчителів для міських і сільських загальноосвітніх шкіл.

Зміст музично-педагогічної освіти досліджуваного періоду охоплював суспільно-економічну, психолого-педагогічну та фахову підготовку майбутніх учителів. Серед фахових дисциплін чільне місце відводилося для навчання грати на основному музичному інструменті та формування диригентських навичок. Студенти співали в хорі й вивчали методику роботи з хором колективом, грали в оркестрі, опановували музично-теоретичні дисципліни, постановку голосу, проходили педагогічну практику.

Предмет музика і співи було внесено до навчального плану загальноосвітньої школи з розрахунку одна година на тиждень з першого по сьомий класи. Крім уроків, учителі проводили позакласну роботу з музично-естетичного виховання, залучаючи найбільш талановиту молодь до участі в гуртках художньої самодіяльності. У зазначений період у школах активно працювали хорові колективи (хор учнів молодших класів, середніх класів та хор юнаків). Діти грали в різних за складом оркестрових колективах з використанням народних інструментів. Старшокласники організовували інструментальні та вокально-інструментальні ансамблі, де звучали твори сучасної популярної музики.

Центром удосконалення професійно-педагогічної підготовки, узагальнення та запровадження передового педагогічного досвіду, нових педагогічних технологій, форм і методів роботи стали методичні об'єднання вчителів музики і співів. На їхніх засіданнях освітяни проводили та обговорювали відкриті заняття, виступали з доповідями й повідомленнями з актуальних питань музичної педагогіки та методики музичного виховання, надавали методичну допомогу молодим учителям, намагалися підвищити ефективність масової та гурткової роботи з музично-естетичного виховання молоді.

Саме в цей період було започатковано огляди-конкурси художньої самодіяльності, присвячені пам'ятним датам або творчості

композиторів. Огляди-конкурси проводилися в три етапи та ставили за мету залучити молодь до творчого музикування, підвищувати виконавський рівень художніх колективів, ансамблів та виконавців на окремих музичних інструментах. Ці огляди вважалися якісним показником роботи вчителів, засобом обміну досвідом, сприяли формуванню музичної культури учнів, стимулювали розвиток творчих здібностей школярів, важливим чинником музично-естетичного виховання підростаючого покоління.

Учителі музики і співів середніх загальноосвітніх шкіл працювали за єдиними програмами, які щорічно перевидавалися управлінням шкіл Міністерства освіти УРСР. Програми створені для учнів 1-3 і 4-7 класів за своєю структурою містили музичний матеріал відповідно до основних видів роботи на уроці: хоровий спів, слухання музики, музична грамота й практичні навички із сольфеджіо. Починаючи з п'ятого класу, слухання музики було замінено на вивчення музичної літератури. Програма 4 класу містила додатковий список творів для прослуховування в позаурочний час.

У 60-ті – 70-ті роки основним видом роботи на уроці вважався хоровий спів. Виходячи з цього, у програмі кожного класу наголошувалася увага на формуванні вокально-хорових навичок у процесі розспівування та роботи над хором репертуаром. Відповідно до кожної чверті в програмі містився музичний матеріал для хорового співу, до якого входили шкільні пісні, обробки народних пісень, твори композиторів-класиків та сучасних композиторів.

Відповідно до кожного класу окремим блоком було запропоновано вимоги стосовно засвоєння матеріалу з музичної грамоти, виділені практичні навички із сольфеджіо. Так, програмою сьомого класу передбачалося в процесі розучування пісень сольфеджувати, визначати лад, тональність, співати й визначати на слух інтервали, мажорні й мінорні тризвуки, проводити ритмічні, слухові та письмові диктанти.

Певні вимоги ставилися й до слухання музики. Так, вивчаючи музичну літературу в шостому класі, учні ознайомилися з творчістю російських композиторів-класиків: М.Глинки, О.Бородіна, М.Римського-Корсакова, М.Мусоргського, П.Чайковського, а також з кращими зразками західноєвропейської музики. У сьомому класі молодь вивчала творчість радянських композиторів, таких, як: С.Прокоф'єв, Д.Шостакович, А.Хачатурян, К.Данькевич, Б.Лятошинський, Г.Майборода, А.Штогаренко. Особливо передбачалося ознайомлення з легкою і серйозною музикою, а також радянською масовою піснею.

Третій період розвитку музично-освітньої системи обіймає 1980 – 1997 роки й пов'язується з перебудовою суспільно-політичного життя, проголошенням восени 1991 незалежності й суверенітету України, прийняттям Закону «Про освіту», державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), створенням нової концепції української національної школи.

80-ті роки XX століття увійшли в історію музично-освітньої системи як період запровадження нової концепції музично-естетичного виховання, в основу якої було покладено нову програму з музики для середніх загальноосвітніх шкіл. Автором новоствореної концепції став народний артист СРСР, композитор, диригент і громадський діяч, доктор мистецтвознавства Д.Кабалевський. Створений ним колектив однодумців на базі лабораторії музичного навчання НДІ шкіл Міністерства освіти РРФСР, до якого ввійшли Е.Абдулін, Т.Бейдер, Т.Вендрова, І.Кадобнова, О.Критська, Г.Лисенкова й Г.Тарасов, розробив та експериментально перевіряв зміст трьох варіантів нової програми. Перший варіант було розраховано на учнів 1-10 класів, другий – по дві години на тиждень для учнів 1-8 класів і третій, який було затверджено Міністерством освіти й запропоновано для запровадження стала програма, розрахована на одну годину на тиждень з 1 по 8 класи.

Шкільний предмет «Музика і співи» було перейменовано на предмет «Музика», суттєвих змін зазнав і зміст самої програми. Побудована за принципом тематизму, програма передбачала цілісність структурних компонентів уроку в досягненні поставленої мети. Перед учителем, наголошувалося в програмі, стоїть завдання «об'єднати усі елементи, з яких складається урок, підпорядкувати їх основній темі» [3. с. 16]. Суттєве значення в її побудові відводилося також принципам: науковості, системності й послідовності, взаємозв'язку з життям і навколишнім середовищем, зацікавленості запропонованим матеріалом.

Саме завдяки застосуванню принципу тематизму автору програми вдалося наповнити зміст кожного уроку методичними рекомендаціями щодо його проведення. Такий підхід сприяв тому, що вчителі вперше отримали можливість працювати за конкретно визначеним змістом навчального матеріалу. Порівняно з попередніми програмами, які пропонували тільки перелік творів рекомендованих для вивчення протягом чверті, нова програма давала можливість учителю творчо реалізувати професійно-педагогічні знання, вміння і навички в процесі взаємодії з учнями в конкретних визначених методичними розробками напрямках роботи над змістом кожного уроку.

В основу нової концепції покладено найбільш популярні й демократичні жанри – пісню, танець, марш. Д.Кабалевський називає їх трьома китами, на яких тримається світ музики та які «пронизують всю класичну і сучасну музику – симфонічну і камерну, вокальну й інструментальну» [3. с. 9]. Основну мету шкільних уроків автор програми вбачає у формуванні духовної культури особистості засобами сприймання, усвідомлення й відтворення музики. «Розвиток сприймання музики, наголошує Л.Хлебникова, – одне з центральних завдань музичного виховання, бо завдяки йому в дітей складаються музичні враження, які збагачують їхню особистість» [4. с. 5]. Виходячи з цього, необхідно зазначити, що музичні враження в процесі сприймання музики позитивно впливають на розвиток творчих здібностей школярів. У дітей формується ладовисотний і гармонічний слух, розвивається відчуття темпу і ритму, формуються вокально-хорові навички. У процесі сприймання виховується здатність емоційно відгукуватися на музику, вони опановують інтонаційно-образну мову, збагачують словник музично-образних визначень, за допомогою якого здійснюється інтерпретація музичного твору.

Співробітниками лабораторії музичного навчання Міністерства освіти РРФСР, а пізніше науковцями лабораторії естетичного виховання НДІ педагогіки України було розроблено хрестоматії, фонохрестоматії і методичні посібники із запровадження нової програми в практику роботи загальноосвітніх шкіл. Значною подією досліджуваного періоду стало заснування Д.Кабалевським 1983 року методичного часопису «Музыка в школе», на шпальтах якого провідні науковці й учителі-новатори презентували результати наукових пошуків і досвід проведення уроків і позакласних виховних заходів з музично-естетичного виховання молоді.

Наприкінці 70-х років в експерименті із запровадженням нової програми в практику роботи загальноосвітніх шкіл взяли участь учителі різних регіонів України. На базі лабораторії естетичного виховання НДІ педагогіки України було створено творчу групу, до якої увійшли Л.Хлебникова, О.Ростовський і Р.Марченко. Вони стали співавторами адаптованого варіанта програми «Музыка», створеної для шкіл України. Суть адаптації, як слушно наголошує І.Гадалова, полягала «в заміні частини репертуару зразками української музики» [1. с. 161]. До програми було введено твори українських композиторів-класиків і сучасних авторів, обробки народних пісень і мелодій, фольклорний матеріал.

1980 року опубліковано адаптований варіант нової програми, відбувався поступовий

перехід до оновленого змісту навчання. З ініціативи Міністерства освіти УРСР було започатковано науково-практичні семінари, на які запрошувалися вчителі-новатори й викладачі методики музичного виховання фахових кафедр музично-педагогічних факультетів. Перший семінар відбувся 1981 року на базі Сумського обласного інституту удосконалення вчителів. Зі слухачами працювали провідні науковці Москви й Ленінграда. Вони проводили уроки за програмою першого класу, надавали методичні поради щодо використання нових методів і прийомів навчання, відшукували засоби й нові форми організації гурткової діяльності.

Протягом 80-х – 90-х років учителі музики активно впроваджували концепцію музично-естетичного виховання молоді, в основу якої було покладено такі види діяльності, як: сприймання (слухання) музики, вокально-хорова робота, вивчення основ музичної грамоти й сольфеджування, імпровізація, гра на музичних інструментах і музично-ритмічні рухи. Залежно від теми й мети вчитель створював концепцію уроку, яка містила необхідні види діяльності. Відповідно до тематичної побудови програми запроваджувалися нові методи навчання: запобігання наперед, повернення до пройденого, узагальнення вивченого матеріалу.

Набуття Україною незалежності уможливило розробку вчителям-новаторам авторських програм, створення авторських підручників. У їхній підготовці активну участь брали викладачі фахових кафедр музично-педагогічних факультетів вищих навчальних закладів. Підручники з музики, які будувалися за встановленими принципами, запроваджувалися у всіх регіонах України. Покладений в їхню основу навчальний матеріал сприяв ефективній організації навчально-виховного процесу з учнями різних вікових груп.

Четвертий період розвитку вітчизняної музично-освітньої системи розпочався 1997 року й охоплює перше десятиліття XXI століття. На межі двох тисячоліть відбулася глобалізація музично-освітніх процесів, пов'язана зі вступом України до європейського освітнього товариства. Це спричинило кардинальні зміни в структурі, змісті й формах професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів загальноосвітніх навчальних закладів й уможливило створення нової програми з музичного мистецтва, розробленої відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. В її основу покладено концепцію художньо-естетичного виховання молоді. Програму розроблено співробітниками лабораторії естетичного

виховання НДІ проблем виховання АПН України Б.Фільц, І.Беловою, Г.Букреевою, М.Демчишин, О.Мільченко, О.Павленко на чолі з Л.Масол. Програма побудована на національних музично-педагогічних традиціях і сучасних тенденціях розвитку музичної культури України й ґрунтується на таких принципах: єдності національного й загальнолюдського, взаємодії компонентів соціального досвіду, неперервності й наступності, варіативності, поліхудожності.

Головна мета програми передбачає «особистісний розвиток учня і збагачення його емоційно-естетичного досвіду під час сприймання та інтерпретації творів музичного мистецтва і музично-практичної діяльності, а також формування ціннісних орієнтацій, потреби у творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні» [5, с. 3].

Згідно з поставленою метою програмою передбачено розв'язувати низку завдань, спрямованих на формування музично-освітніх компетенцій молоді, а саме: формування культури почуттів; опанування вокально-хорових умінь та навичок; формування здатності сприймати та інтерпретувати твори музичного мистецтва; виховання ціннісних орієнтацій, музичних інтересів, смаків і потреб; формування уявлень про види й жанри музичного мистецтва; розуміння учнями зв'язків музики з іншими видами мистецтв.

Нова програма містить шість змістовних блоків, покладених в основу уроків музики (1-4 класи) і музичного мистецтва (5-8 класи) загальноосвітніх навчальних закладів. Сутність їх полягає у наступному: перший – художньо-естетичне сприймання музики та інтерпретація інтонаційно-образного змісту прослуханих творів; другий – формування вокально-хорових навичок у процесі виконання пісень; третій – набуття навичок гри на музичних інструментах; четвертий – імпровізація (вокальна, інструментальна, ритмічна, пластична); п'ятий – засвоєння основ музичної грамоти й музичної термінології; шостий – взаємозв'язок музики з іншими видами мистецтва.

В основу нової програми покладено принцип тематизму. Зміст кожного семестру наповнено основним та варіативним матеріалами, методичними вказівками та вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. До кожного уроку авторами програми пропонуються музично-педагогічні технології, спрямовані на підвищення духовно-творчого потенціалу навчально-виховного процесу. «Пріоритетною має стати діалогова стратегія педагогічної взаємодії забарвлена позитивними емоційно-естетичними переживаннями, захопленням музичною діяльністю» [5, с. 7] – наголошується в пояснювальній записці.

Висновки. Дослідження вітчизняної музично-освітньої системи в другій половині ХХ століття дало змогу виділити чотири періоди її розвитку, які пов'язані з реформуванням, перебудовою, модернізацією й інтеграцією до європейського освітнього товариства. Завдяки запровадженню нових програм, удосконаленню змісту музичного виховання, розробці нових концепцій спрямованих на формування духовного потенціалу молоді засобами музичного мистецтва, підготовці кваліфікованих учителів музики на музично-педагогічних факультетах вищих навчальних закладах спостерігається значне підвищення рівня музичної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів, формування в них цілісного художнього образу світу, відбувається становлення національної свідомості особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гадалова І.М. Методика викладання музики у початкових класах: навч. посібник / І.М.Гадалова – К.: ІСДО, 1994. – 272 с.
2. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія / Л. М. Масол. – К.: Промінь, 2006. – 432 с.
3. Программа по музыке для общеобразовательной школы 1 – 3 классы. – М.: Просвещение, 1983. – 112 с.
4. Програма середньої загальноосвітньої школи. Музика. 1 – 7 класи. – К.: Радянська школа, 1986. – 105 с.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо-естетичний цикл. 5 – 11 класи. – К.: Перун. 2005. – 233 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Черкасов Володимир Федорович – доктор педагогічних наук, професор кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження становлення і розвитку музично-педагогічної освіти в Україні, використання сучасних технологій та інтерактивних методів навчання, професійно-педагогічна підготовка вчителів мистецьких дисциплін.